

ZERDÜŞTİLİK VE İŞRÂKİLİKTE ATEŞ FELSEFESİ

Mehmet Mekin MEÇİN

Batman Üniversitesi, İslâmi İlimler Fakültesi
mmekinmecin@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3128-5558

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi
Received / Makale Geliş Tarihi: 19/05/2022 **Accepted / Kabul Tarihi:** 19/08/2022
DOI: <https://doi.org/10.26791/sarkiat.1118795>

ZERDÜŞTİLİK VE İŞRÂKİLİKTE ATEŞ FELSEFESİ

ÖZ

Bu çalışmanın konusu kadim İran dinlerinin omurgası olarak kabul edilen Zerdüştilik ve İslam düşüncesinin felsefi-mistik okulu olan İşrâkîlikte merkezi bir ehemmiyete sahip olan ateş felsefesidir. Konu somut olarak görülen ateş, ateşin yaydığı ışık ve ısı ile ateşin arketipi veya metafizik boyutu olan nur üzerinden ele alınmıştır. Genel olarak fiziki ve metafizik düşünce mekanizmasını *nar* ve *nur* üzerine kuran Zerdüştilik ve İşrâkîlikte ateş fenomeni konusu, her iki düşüncenin ana kaynakları ve bu iki alanda çalışmış araştırmacıların eserlerine dayanarak hazırlanmıştır. Çalışmada din fenomenolojisi yöntemi tercih edilmiş ve her iki düşünce sisteminde ateş fenomeninin sahip olduğu anlam dünyasına ve arkaplanındaki felsefesine ulaşarak özgün bir şekilde yorumlanmaya çaba gösterilmiştir. Çalışmanın amacı ebedi hikmetin zamanlar üstü evrensel ayak izini ateş fenomeni üzerinden takip etmek suretiyle din ve düşüncelerdeki ortak hakikat birliğine yeniden dikkat çekmektir. Çalışmada öncelikle dinler ve dinlerde ateş fenomeni kısaca ele alınmış, ardından kronolojik olarak öncelikle Zerdüştilikte ve ardından İşrâkîlikte ateş fenomeni ayrı ayrı incelenmiştir. Yapılan araştırmanın sonucunda, neredeyse bütün zamanlarda ve coğrafyalarda ateşin yüceltilmiş ve kutlanmış olduğu görülmüştür. Özellikle kadim Hinduirani geleneklerden Zerdüştilik ile İslam-i İrani geleneklerinden İşrâkîlikte ateşin oldukça merkezi bir öneme sahip olduğu, her iki düşünce sisteminde de ateşin dini, felsefi ve mistik bir boyuta sahip olduğu, kısacası her iki düşüncenin öğretilerinin bir *nar* ve *nur* felsefesi üzerine kurulu olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Zerdüştilik, İşrâkîlik, Zerdüş, Sühreverdi, Ateş, Nur, Hurra

THE PHILOSOPHY OF FIRE IN ZOROASTRIANISM AND ILLUMINATION (ISHRAQ)

ABSTRACT

The subject of this study is the philosophy of fire, a central and significant theme, in Zoroastrianism as the backbone of ancient Iranian religions, and in Illumination (Ishraq), which is the philosophical-mystical school of Islamic thought. The subject is discussed through the fire on the earth, the light and heat emitted by the fire (*nâr*), and the light (*noor*), which is the archetype or metaphysical dimension of fire. The subject of fire phenomenon in Zoroastrianism and Illuminationism, which generally establishes the physical and metaphysical thought mechanism on fire and light, has been prepared based on the main sources of both ideas and the works of researchers who have worked in these two fields. In the study, the method of phenomenology of religion was preferred and an effort was made to interpret the fire phenomenon in an original way by reaching the world of meaning and the philosophy behind it in both systems of thought. The aim of the study is to draw attention to the unity of common truth in religions and thoughts by following the timeless universal footprint of eternal wisdom through the phenomenon of fire. In the study, first of all, religions and the fire phenomenon in religions are briefly discussed, then the fire phenomenon is examined separately, first in Zoroastrianism and then in Illuminationism. As a result of the research, it is seen that fire is exalted and blessed in almost all times and geographies. It has been concluded that fire has a very central importance especially in Zoroastrianism, one of the ancient Hinduirani traditions and Illuminationism, one of the traditions of Islam-i-Irani and that fire has a religious, philosophical and mystical dimension in both systems of thought, in short, the teachings of both ideas are based on a philosophy of fire and illumination.

Keywords: Zoroastrianism, Illuminationism (Ishraq), Zarathustra, Suhrawardi, Fire, Light, Hurrah

GİRİŞ

Ateş en önemli temizlik aracı, maddenin dört önemli arkhesi içerisinde en parlak ve en ışıltılı unsur olmasının yanı sıra salt maddi olmayan doğasıyla en çok metafizik çağrışımlara sahip fenomen sayılır. Dünyanın birçok bölgesinde gündelik yaşamın vazgeçilmez bir aracı olarak kullanılmasının dışında, ateş fizik ötesi dünya ile de ilişkilendirilmiş ve taşıdığı tanrısal güçten dolayı kutsanmış ve yüceltilmiştir. Özellikle Hinduirani geleneklerde ve ayinlerde ateş, Tanrı'nın en çarpıcı tezahürü, tecellisi, konağı ve sembolü olarak görülmüştür. Nitekim Vedalarda ateş tanrısı Agni'ye yapılan seslenişler ve dualar, Avesta'da ateşin kutsallığına yapılan atıflar, İran'da kurulan ateş mabetleri olan *ateşgedeler* ve Ahuramazda'ya yönelişin bir sembolü olarak ateşgedelerin merkezinde her daim yakılı tutulan ateş kiblegahlara dönük yapılan yakarılar ilk etapta ateşin ehemmiyetini ortaya koyabilen örnekler sayılabilir.

Ateş bütün canlıların içerisindeki hararet, hayatın kaynağını ve devamını temin eden ısı, atomlardan galaksilere kadar kainattaki bütün varlıkların döngüsünün sağlayıcısı, bütün canlılardaki içgüdülerin muharriki, insandaki tutku ve arzuların motor gücü, sevginin, özlemin, hasretin ve aşkın tetikleyicisi olarak görülür. Ateş insana temiz ve pak olmayı, her daim aydınlanmayı ve aydınlatmayı, ışıltılı ve parlak bir hayat sürdürmeyi anımsatır. Alev alev yukarılara doğru yükselen ve yorulmadan her dalgada bu çabasını bir ritüel gibi tekrarlayan ateş, her daim hareket ve faaliyet halinde olmayı, sürekli ileriye ve yukarılara doğru tekamül etmeyi böylece fizikten metafiziğe doğru seyreden kutsal seferin yorulmaz yolcusu olarak insana içrek potansiyellerini harekete ve eyleme dönüştürmeyi fısıldar.

Ateş ısıtan ve ısıtan görkemli doğasıyla, derin bir sükut içerisinde alev alev dalgalanan tanrısal bir dilin sessiz bir tercümanı olarak karşısına dikilen insanda bir huşu yaratmasının yanı sıra insanı kendine cezbeden bir çekim gücüne de sahiptir. Böylece ateşin karşısında dikilen insan, ateşin dalgalanan aleviyle derinlere dalar, köklü muhasebelere koyulur ve son tahlilde sadece fiziksel olarak aydınlanmaz aynı zamanda manevi bir uyanış ve aydınlanma imkanı da yakalar.

Ateşin Hinduirani dinsel geleneklerde özellikle Zerdüştilikte dinsel ayinlerin merkezi unsuru kabul edilmesinin nedeni, metafizik alemin bir dışı vurumu ve tanrı Ahuramazda'nın yeryüzündeki en önemli tezahürü olarak düşünülmesidir. Nitekim Ahuramazda'yı anımsatan en önemli unsur, gökte bütün ihtişamıyla beliren Güneş ve yeryüzünde ise ışığın ve ısının kaynağı olan ateştir. Ancak bizzat görülen ateşin kutsallığı, arketipi olan tanrısal parıltı, celali nur ve tanrısal karizma anlamına gelen *hurradan* kaynaklanır. Ateşin metafizik boyutu, içerisinde saklı olan ilâhî nur ve çağrıştırdığı melekuti-sembolik güç ateşi kadim İran bilgeliğinde en önemli tinsel ve dinsel fenomene dönüştürmüştür.

'İlahi varlık güneşinin kalbe yansması veya çarpmasıyla gerçekleşen uyanış ve bilinç sayesinde hakiki marifete ulaşmak' anlamına gelen İsrâk felsefesi, kadim İran bilgeleğinde asırlar boyunca varlığını korumuş olan ateşe, özgün yorumlarıyla bir hayat soluğu ve *rahmani nefes* olmuştur. Nitekim nur ve karanlık düalizmini ustaca kullanan İsrâk filozofu Sühreverdî'nin eserlerinde yer verdiği kahramanı da ruhani-nurani doğa ile maddi-cismani doğanın terkibinden yaratılan insan yani *kızıl akıl*'dir. Kadim İran melekîyat metafiziğini nurlar hiyerarşisiyle yeniden yorumlayarak özgün bir metafizik sistem kurgulayan Sühreverdî, İrani hurrayı İslami irfanın Nur-i Muhammedi'sine çevirmiş ve İsrâk filozofunun ulaşması gereken nihai hedef olarak göstermiştir. İsrâk hikmeti sayesinde ve Sühreverdî'nin özgün nurlar mistismi içerisinde İrani insan, nurani ve irfani insana dönüşmüştür. Böylece kendisini ezelden ebede akan hikmet ırmağının bilinçli bir varisi olarak gören Sühreverdî, İran'ın Hüsrevani-Pehlevani hikmetini, Sami dünyasının irfani-nebevi hikmet potasında eritmeyi başararak hikmetin zamanlar ve mekanlar üstü aşkın birliğini bir fenomenolog (kaşifu'l-mahcub) dehasıyla ortaya koymuştur. Kadim İran hikmetini ihya girişimiyle Sühreverdî, aslında Zerdüştiliğin dışardaki ateş tapınaklarını *kızıl akıl* olan insanın kalbine indirerek her daim yanan ve ona büyümlü bir doğa, tanrısal bir karizma ve görkemli bir parıltı kazandıran ateşgedelere dönüştürmüştür.

1. MEDENİYET VE DİNLERDE ATEŞ

Ateş kadim zamanlardan beri birçok kavim arasında ve bu bağlamda Aryaî ve Samî dinlerinde büyük bir

ehemmiyete sahip olmuştur. Dünyanın birçok bölgesinde dini veya kutsal bir sembol olarak ateşe metafizik bir güç atfedilmiş, ceza veya mükâfat aracı olarak kabul edilmiş, ışığı ve bilgiyi sembolize eden manevi bir güç olarak insan ile Tanrı arasında bir köprü olarak tasavvur edilmiştir. Bu yüzden ateş ile ilgili dünya çapında çok sayıda dini metin, mitik aktarım veya sözlü rivayet kuşaktan kuşağa miras kalmıştır.

Bütün Hint-Avrupa dil ailesinde olduğu gibi Hindularda da ateşe özel bir güç ve kutsallık atfedilmektedir. Hindular için göksel mesajlar taşıyıcısı en eski kitap olan Rigveda'da ateş tanrısı olan Agni, büyük tanrı İndra gibi sık sık övülmekte ve ona yakarılar sunulmaktadır. Hatta Rigveda Agni'ye seslenişle başlamaktadır. Tıpkı İran'da Ater'in bir aracı olarak Mazdeyasnalıların dua ve yakarılarını Ahuramazda'nın huzuruna götürdüğü gibi Hindularda da Agni Hinduların dua ve ibadetlerini kabul ederek tanrıların makamına götüren bir aracı güç olarak görülmektedir. Agni olmadan hiçbir fidiye kabul edilmemekte ve kurbanlar ile adakların merkezinde yer alan tanrısal bir güç olarak tasavvur edilmektedir. Sanskritçede ateş için *Agni* ve bazen de sadece *Ag* olarak kullanılmaktadır. Birçok Hint-Avrupa dilinde aynı kelime kökeniyle ateş ifade edilmektedir. Örneğin Latince *Ignis*, Litvanyaca *Ugnis* ve Eski Slavcada *Ogni* olarak ifade edilmektedir. Farsçada *Agni* kökünden gelen bir kelime bulunmazken, Kürtçede *Agir* kelimesiyle ifade edilmektedir. Hindistan'a göç etmiş İranlı Zerdüştiler olan Parsiler ateşgede ya da ateş evi anlamına gelen *agiary* kelimesini kullanırlar. Tıpkı antik Yunan mitolojisinde, Promethues'un ateşi gökten getirmesi gibi, Hindu dini edebiyatta da ateşin anayurdu gök kabul edilmekte ve ateşin oradan Matarişvan tarafından yeryüzüne indirildiğine inanılmaktadır. Rivayete göre Matarişvan, fidiye ayinini yerine getirmek için ilk olarak ateşi Vivasvat'a teslim etmiştir. Hindu dini-mitik edebiyatta Agni hem yerdeki ateşlerin, hem havadaki şimşeklerin hem de gökteki Güneşin olmak üzere bütün ateşlerin efendisidir. Agni insana son derece yakın ve topraktan yaratılmış yaratıklar ile göksel ruhani varlıklar arasındaki aracı hükmündedir. Çünkü ne tam olarak yeryüzüne ait ve maddi ne de tamamen görülmez ve soyut bir yaratılışa sahip olduğu için yer ile gök arasındaki elçiliğe en layık olan kutsal güç olarak tasavvur edilmektedir.¹

Çinliler ateş tanrısını Tsaowang olarak adlandırmış ve onu yüceltip kutsamaya büyük önem vermişlerdir. Neredeyse bütün Çin evleri bu koruyucu ve kollayıcı ateş tanrısının bir sembolü veya simgesini bulundurur. Tıpkı mitik anlatıya göre İran'da ateşi ilk defa ortaya çıkaran kişinin Huşeng olması gibi Çin mitinde de ateşi ilk icat eden kişi Chung Yung olmuş ve bu vesileyle tanrısal bir boyut kazanarak diğer tanrılar arasında övülmeye layık görülmeye başlamıştır. Yine Çin'de kutlanan bayramlardan biri ailenin muhafız tanrısı olan söz konusu bu ateş tanrısının adına her yılın son ayının yirmi dördünde yapılmaktadır. Diğer dini inançlarda olduğu gibi Çinde de, ateşin koruyucusu olan tanrı gökteki tanrısal âlemlerle insanları arasında bir aracı görevini görmekte ve Çinlilerin yılbaşı tarihi olan Şubat ayının başlarında yani bahar mevsiminin başında ateş tanrısının anavatanı olan göksel âleme yükselmekte ve ateşi teslim alan ailelerin yaptıklarını tanrılara rapor etmektedir.²

Yunanlılarda bilindiği üzere insan yaratılışı ile ilgili üç mitik aktarım vardır. Bunlardan en eskisi insanın granit taşları ya da ağaçlardan yaratılmış olmasıdır. İkincisi Zeus veya diğer tanrılar tarafından yaratılmış olmasıdır ve üçüncüsü ise Prometheus'un onu balçık ve sudan yaratmış ve Atena'nın da ona ruh üfürmüş olmasıdır. İnsanın Prometheus tarafından yaratıldığını ileri süren mitik anlatıya göre, Prometheus insan bedenini yarattıktan sonra ona ateşle can bahşetmek istedi ancak büyük tanrı Zaveş'in (Zeus) katından ateşi getirmek son derece zordu çünkü ateş sert muhafızlar tarafından sıkı şekilde kontrol altındaydı. Ama buna rağmen Cesur Prometheus gizli bir şekilde ateşe ulaşarak onu yeryüzüne indirdi. Zaveş ateşin kaçırılmasından sonra öfkelenmiş ve Prometheus'u Saka ülkesinde bulunan Kafkas dağında granit taşla mıhladı veya zincire vurdu ve her gün bir şahin onun ciğerini gagalayıp parçalıyordu ama her gece ciğeri yeniden eski şeklini alıyordu. Prometheus bu şekilde otuz yıl ve kimi rivayetlere göre otuz bin yıl boyunca acı içinde işkence çekmeye devam ederken Herakles tarafından şahin okla vuruldu ve Prometheus kurtarıldı. Bu rivayetin

1 İbrahim Purdavud, *Avesta*, 1. Bs (Tahran: İntişârât-i Fravahar, 1353), 4: 172-173; William W. Malandra, *An Introduction To Ancient Iranian Religion – Readings From The Avesta And The Achaemenid Inscriptions* (Usa, 1983), 159; Joseph Chambell, *Doğu Mitolojisi Tanrının Maskeleri*, trc. Kudret Emiroğlu (Ankara: İmge Kitapevi yay., 2003), 176; H. Derya Can, "Hint Ateş Tanrısı Agni", *Nüşa Dergisi*, 7 (2002): 171; Hayrettin Kızıl, *Mecusilerde Ateş Sembolü* (Diyarbakır: A Grafik Yay., 2014), 49-53.

2 Purdavud, *Avesta*, 1353, 4: 175; Ahmet Uhri, *Ateşin Kültür Tarihi* (Ankara: Dost Kitabevi Yay., 2003), 37-38; Kızıl, *Mecusilerde Ateş Sembolü*, 60.

başka bir versiyonunda Zaveş'in öfkesinin sebebi, Prometheus'un ateşi gökten çalması, oradan yeryüzüne indirmesi böylece insanların gündelik ihtiyaçlarında bu kutsal tanrısal özü kullanarak kirletmeleri olmuştur. Yine mitik anlatıya göre Yunanlılarda ateş tanrısı Hephaistos, büyük tanrı Zeus ve büyük tanrıça Hera'nın oğlu olarak bilinir. Hephaistos sakat ve çirkin olduğu için annesi onun varlığından utanç duydu ve bu yüzden onu gökten denize indirdi. Okyanus'tan Urinim ve Tetis tarafından kurtarıldı, sığ bir denizde bulunan bir mağarada koruma altına alındı. Dokuz yıl boyunca denizdeki mağarada kaldıktan sonra Dionysus'un arabuluculuğu sayesinde annesiyle barıştı ve tanrıların makamı olan Olympus'a geri döndü.³ Yunan mitolojisinde ateş ile ilgili çok sayıda anlatının işaret ettiği ortak nokta, onun kutsal bir cevher olduğu ve tanrısal âleme ait bir öz olduğu yönündedir.⁴

Romalılarda ateş tanrısı Vesta olarak bilinir. Bu kelime Latince'deki Hestia'dır ve tıpkı Yunan dünyasında övülüp kutsandığı gibi antik Yunan medeniyetinin mirasçısı olan Romalılarda da övülmüştür. Ölümsüz kabul edilen ateş, ülkenin muhafız gücü olarak Vesta tapınağında sürekli yakılı tutulurdu. Bu ateşin korunması için başta dört kız ve onlardan sonra altı kız muhafız olarak belirlenirdi. Tapınağa eğitilmek üzere alınacak bu kızlar altı yaştan küçük ve on yaştan büyük olmamalı, en asil ailelerden gelmeli, köle değil özgür ailelere mensup olmalıydılar. Bu kızların aynı zamanda İtalya'nın erdemli ve hayatta olan anne-babalarının kızları olmalı, hiçbir kusur ve yetersizlik taşımamalıydılar. Bu kızlar ülkenin yirmi ileri geleni tarafından kura ile seçilir, hemen ardından ateş tanrısının hizmetine adanır ve Atrium Vesta'da yerlerini alırlardı. Bu tapınakta saçları kesilir ve ateş muhafızlarının elbiselerine bürünürlerdi. Bunların görev süresi, on yıl eğitim almak, on yıl öğrendiklerini tatbik etmek ve on yıl da öğretmek üzere toplam otuz yıldır. Onlar ateşi sürekli yakılı tutmalı, tapınağı temiz tutmalı, tapınağa ait olan eşyaları korumalı, fidiye ayinini düzenlemeli, günlük namaz kılmalı ve Roma imparatorluğunun refahı ve bekası için tanrıya yakarmalıydılar.⁵ Bu mitik anlatı Ateş tapınağına adanan bu kızların iffeti, eğitimi, görevleriyle ilgili uzayıp gider. Ancak bu anlatılar, ateş tapınaklarının tıpkı İran'da olduğu gibi, dini ritüellerin merkezi olarak ne denli kutsal ve faal bir konumda olduklarını gösterir.

Sami dinlerinin anası ve kaynağı hükmünde olan Yahudilikte ateş, kutsal ve yüce bir fenomen kabul edilmiştir. Nitekim Kutsal Kitap'ın Çıkış bölümünde Tanrı'nın ateşte tazahür ettiği görülmektedir:

*"Musa kayınbabası Midyanlı Kâhin Yitro'nun sürüsünü güdüyordu. Sürüyü çölün batısına sürdü ve Tanrı Dağı'na, Horev'e vardı. RAB'bin meleği bir çalıdan yükselen alevlerin içinde ona göründü. Musa baktı, çalı yanıyor, ama tükenmiyor."*⁶

Yine Kutsal Kitap'ın Çıkış bölümünün 19. kısmında ateşten coşkuyla söz edilmekte ve ateş adeta tanrısal parıltı ya da Tanrı'nın bir tecellisi olarak belirmektedir:

*"Musa halkın Tanrı'yla görüşmek üzere ordugahtan çıkmasına öncülük etti. Dağın eteğinde durdular. Sina Dağı'nın her yanından duman tütüyordu. Çünkü RAB dağın üstüne ateş içinde inmişti. Dağdan ocak dumanı gibi duman çıkıyor, bütün dağ şiddetle sarsılıyordu."*⁷

Musevi dini edebiyatta, ilâhî tecelliye ifade etmek için ateşin kullanıldığı başka anlatılar da göze çarpar: *"Rab çölde ışık vermek için geceye İsrâil'in önünde yürüdü"*⁸.

Hristiyanlıkta, Eski Ahit'te ateşe atfedilen kutsallık kabul edilmekle birlikte, ateşin sembolik anlamı ve imgesel gücü Yeni Ahit ifadelerinde de yinelenmektedir. Nitekim İsa, Yuhanna'ya görüldüğünde *"gözleri*

³ Purdavud, *Avesta*, 1353, 4: 177-178.

⁴ Donna Rosenberg, *Dünya Mitolojisi Büyük Destan Ve Söylenceler Antolojisi*, trc. Koray Akten v.dğr. (Ankara: İmge Kitapevi yay., 2003), 33-35; Kızıl, *Mecusilerde Ateş Sembolü*, 28-33,43-44.

⁵ Purdavud, *Avesta*, 1353, 4: 181-182; Sergei Aelksandrovich Tokarev, "Kültür Tarihinde Ateş Sembolü", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal Of Turkish World Studies*, 1 (2005): 259; Sami Solmaz, *Ateşe Tapmayanlar* (İstanbul: Elma Yay., 2004), 151; Behcet Necatigil, *Yüz Soruda Mitolojya* (İstanbul: K. Kitaplığı, 2002), 35; Timothy Ingalls, *The Encyclopedia Of Religion And Nature*, ed. Bron Taylor (England, 2005), 661; "Britannica Encyclopedia Of World Religions" (Singapore, 2006), 1132; Kızıl, *Mecusilerde Ateş Sembolü*, 48.

⁶ Çıkış, 3/1-2

⁷ Çıkış, 19/

⁸ Çıkış, 13/21-22, 14/24; Sayılar, 9/15-16, 14/14; Tesniye, 1/33; Nehemya, 9/12, 19; Mezmurlar, 78/14, 105/39; İşıya, 4/5

ateş alevi gibi” şeklinde betimlenmektedir.⁹ Yine İsa’dan sonra havarilerin üzerine Kutsal Ruh iner, gökten ansızın bir ses gelir, havarilerin oturdukları evi doldurur, “*ateşten imiş gibi bölünen diller*” onlara görünüp üzerlerine konar. Böylece havariler *kutsal ruhla* dolarlar. Kutsal Ruh’un kendilerine verdiği manevi güçle başka dillerle konuşmaya başlarlar.¹⁰ Bunların dışında Yeni Ahit’te uhrevi tecellilerin merkezi fenomeni ateş olarak görülür.¹¹ İsa Mesih “*dünyaya ateş atmaya*” gelmiştir ve İsa, “*O ateş şimdiden tutuşmuşsa daha ne isterim*” diyerek mesajını ateş sembolüyle ifade etmektedir.¹² İsa, kendisinden sonra gelecek olan daha kudretli bir kurtarıcıdan söz ederken yine ateş fenomenini kullanması oldukça dikkat çekicidir:

“*Gerçi tövbe için ben sizi su ile vaftiz ediyorum; fakat benden sonra gelen benden daha kudretlidir. Onun çarıklarını taşımaya ben lâyık değilim. O sizi Rûhulkudüs ve ateş ile vaftiz edecektir. Onun yabası elindedir ve harman yerini bütün bütün temizleyecektir; buğdayını, ambara toplayacak fakat samanı sönmöz ateşle yakacaktır.*”¹³

İslam’da da Eski Ahit’te geçen ifadeleri destekleyecek şekilde Allah’ın ateşle tezahür ettiği açık şekilde belirtilmektedir:

“*O (Musa) bir ateş görmüştü de ailesine, ‘Durun, ben bir ateş gördüm, ya ondan size bir kor getirir, ya da ateşin yanında bir yol gösteren bulurum’ demişti. Mûsâ ateşin yanına gelince, ‘Ey Mûsâ!’ diye seslenildi, ben şüphesiz senin rabbinim, ayağındakileri çıkar, çünkü sen kutsal bir vadi olan Tuvâ’dasın. Ben seni seçtim, artık vahyolunanları dinle.*”¹⁴

Kur’an’ın başka bir suresinde Musa’nın gördüğü ateşe doğru ilerleyince ateş olarak tezahür eden şeyin aslında Allah olduğu görülmektedir: “*Oraya gelince, mübarek yerde vadinin sağ yanındaki ağaç tarafından, ‘Ey Mûsâ! Şüphesiz ben âlemlerin rabbi olan Allah’ım’ diye seslenildi.*”¹⁵ İslam’da Allah’ın zahiri ateşle tezahür etmesinin yanı sıra Allah’ın batını ya da manevi ateş olan nur ile de tecelli ettiği hatta o nurun bizzat kendisi olduğunu ifade eden ayet de gayet çarpıcıdır:

“*Allah göklerin ve yerin Nur’udur. O’nun nuru, içinde ışık bulunan bir kandil yuvasına benzer. O ışık bir cam içindedir, cam ise, sanki inci gibi parlayan bir yıldızdır; bu ne yalnız doğuda ve ne de yalnız batıda bulunan bereketli zeytin ağacından yakılır. Ateş değmese bile, nerdeyse yağın kendisi aydınlatacak! Nur üstüne nurdur. Allah dilediğini nuruna kavuşturur. Allah insanlara misaller verir. O, her şeyi bilir.*”¹⁶

2. ZERDÜŞTİLİKTE ATEŞ

Aryalılar nuranî varlıklar üzerine yemin eder, Ortadoğu halklarının tamamı ışığın yakılmasıyla salavat getirir, insanlar genel olarak ocak ateşinin sönmemesi için çaba gösterirlerdi. Yunanlılar ve Romalılar ateş tanrıçasını yüceltir, mabedlerde ateşi yakılı tutarlardı. Neredeyse bütün Hindu-Avrupaî topluluklarda ateş mabetleri veya ateşgedeler kutsal kabul edilir veya mabetler ateşle aydınlatılırdı. İrânlılarda tarih boyunca Tanrı’nın bir işareti, temsili veya sembolü olarak görülen ateş ve ateşgedeler dinî ve kutsal kabul edilirdi ama Hindu kültürdeki *Agni* gibi ateş bir tanrı olarak telakki edilmez ve kendisi için bir tapınım gerçekleştirilmezdi. Ateşperest kelimesi de ateşin etrafında ayakta beklemek anlamına gelmekte ve ateşe ibadet etmek olarak kabul görmemektedir.¹⁷

İran mitolojisine göre ateş ilk defa Huşeng tarafından keşfedilmiştir. Nitekim Keyumers’in torunu ve Siyamek’in oğlu olan padişah Huşeng yılan öldürmek için fırlattığı taşın sürtünmesinden ilk ateşi keşfet-

9 Vahiy, 1/14, 2/18.

10 Resullerin İşleri, 2/2-4

11 Resullerin İşleri, 2/19; Vahiy, 15/2, 19/12

12 Luka, 12/49

13 Matta, 3/11-12; Luka, 3/16, 12/49.

14 Tâhâ ۱۳-۱۰/۲۰; Neml ۸-۷/۲۷

15 Kasas 28/29-30; Hikmet Tanyu, “Ateş”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, ۰۰-۰۲ : ۴ , (۱۹۹۱).

16 Nur 24/35

17 Cihangir Uşiderî, *Danışname-yi Mazdayesna*, 5. Bs (Tahran: Neşr-i Merkez, 1370), 61; İbrahim Purdavud, *Avesta: Yesna* (Tahran: İntişârât-i Nigah, 1394), 3: 336-337.

miştir.¹⁸ İranlı İranolog Mehrdad Behar Şehname’de yer alan bu olayı sembolik olarak değerlendirmiştir. Behar’a göre, antik dönemlerde padişah ile Tanrı arasında bir irtibatın var olduğuna inanılırdı ve aslında Huşeng Tanrı’nın bir sembolü olarak kabul edilirdi. Huşeng taşı fırlattığında, attığı taş başka bir taş çarpması sonucunda ateş yani Güneş meydana geldi ve böylece yılan yani karanlık ve cehalet yok oldu.¹⁹

Yine İran mitik anlatılarda ateş bütün varlıkların içerisinde saklı olduğu ifade edilmiştir. Nitekim Zerdüşti yaradılış kitabı olan Bundahiş’te beş tür ateşten söz edilir: *Berezi Savangah, Vohu fryana, Urvazišta, Vazišta ve Speništ*. Yeryüzünde tezahür eden ilk ateşin yüksek sesli Behram Ateşi olup kökeni gökte olduğuna inanılmaktadır. İkinci ateş içgüdüsel ateş veya insan ile hayvanların bedenlerinde yer alan ısı ve hararettir. Üçüncü ateş bitkilerde hayatın kaynağını teşkil eden ateştir. Dördüncü ateş Azerahş olarak da adlandırılan ve Apuş ile savaşırken tanrı İstar’ın gözünden çıkan kıvılcımdır. Beşinci ateş ise Zerdüşti cennet olarak bilinen ebedi Grudman’da Tanrı Ahuramazda karşısında yanan ve Behram Ateşi’ne de kaynaklık eden kutsal ateştir.²⁰

Zerdüştilik’te ateş sahip olduğu kutsallık ve varlıkların yaradılışı ve hayatın idamesi için vazgeçilmez olmasının yanı sıra bir imtihan aracıdır. Nitekim ateş iyileri kötülerden, temiz olanları kirli olanlardan ayıran bir temizleme ve arındırma vesilesidir. Yine Zerdüşti mitik anlatıda ateş tanrısal karizma diye ifade edilen *hurranın* muhafızı olarak görülmüştür. Bu anlatıya göre Padişah Cemşid’ten hurra ayrıldığında, erdemli ve cesur mitik karakter olan Goştasp hurra sahibi olur, bu tanrısal güçle zalim Dehhak’ı öldürür, hükümdarlığı boyunca hurra ile dünyanın koruyuculuğunu üstlenir.²¹ Bunun gibi diğer rivayetlerde de yer alan mitik anlatılar aslında ateşin tıpkı *tanrısal hurra* gibi dünyayı ve insanı koruma altına aldığını ve yok oluştan muhafaza ettiğini ima etmektedirler.²² İran mitolojisi ve geleneklerine göre ateş aynı zamanda yeneden dirilişin de sembolüdür. Bu anlatılara göre kıyamet günü, iyilerin ve kötülerin sınanması için ateş ve eriyik demirden ırmaklar akacak ve kötülerini yutarken iyiler emanda kalacaklardır.²³

İran mitik anlatılarda, ateşe fidye ve sunak adamak neredeyse bütün dini ayinlerde yaygın bir ritüel olarak görülmektedir. Ateşin babası olarak kabul edilen mitik padişah Huşeng’e kadar bu ritüelin izi sürülebilir. Nitekim İrani düşünceye göre Tanrı’ya adak ve kurbanları ulaştıran ateş olduğu için ona fidye ve adaklar sunulmalıdır. Bu yüzden ateş maddi âlem ile yüce âlem arasında bir aracı olarak kabul edilmiş ve Tanrı ile temiz ruhlara dua, yakarı, kurban ve iyiliklerin ulaştırılmasında ateş merkezi bir konum kazanmıştır.²⁴

Tarihsel metinlere göre, İranlılar ve Hintliler ateşi ilk olarak yücelten ve kutsayan milletler arasında olmuştur. Neredeyse her dönemde ateş yakan ve bu ateşin etrafında huşuyla duran, arzularını ve umutlarını dile getirerek bir tür ibadet bilinciyle ateşe doğru yönelen İranlılar ve Hintliler görülmüştür. Bunun açık bir örneği, savaş alanlarında görevleri yalnızca ateş yakan ve böylece ordunun gücüne görkem ve azamet katan *ateşyakarlar* ya da *ateş muhafazalarının* varlığıdır. Yine alev alev yukarıya doğru yanan ateş görüntüsünün sembolü, eski zamanlarda İran padişahlarının sikkelerinin arkalarında veya Akamenidi krallarının yazıtlarında bulunur.²⁵

Zerdüştilikte, ateş metafizik bir boyuta sahip, köken olarak zemini değil gökseldir ve aslında her şeye egemen olan ve nüfuz eden nur veya aydınlıktan türemiştir.²⁶ Nitekim Tanrı Ahuramazda, sonsuz ışık olan

18 Firdevsi, *Şahname*, Hüşeng, Bölüm: 2, <https://ganjoor.net/ferdousi/shahname/hushang>, 17.05.2022

19 Mehrdad Behar, *Ez Usture Ta Tarih*, 7. Bs (Tahran: Neşr-i Çeşme, 1390), 235; Nuşafirin Kelanter, “Seyr-i Ateş ez Usture ta İrfan”, *Kohenname-yi Edeb-i Parsi, Pejuheşgah-i Ulum-i İnsani ve Mutalaat-i Ferhengi*, 3 (1390): 22.

20 İbrahim Purdavud, *Avesta: Yesna* (Tahran: İntişârât-i Nigah, 1394), 3: 3: 7/11; İbrahim Purdavud, *Avesta*, 1. Bs (Tahran: İntişârât-i Fravahar, 1353), 336-337; Cihangir Uşideri, *Danışname-yi Mazdayesna*, 5. Bs (Tahran: Neşr-i Merkez, 1370), 60; John Russel Hinnels, *Şihaht-i Esatir-i İran*, trc. Ahmed Tefezzulî - Jale Amuzgar (Tahran: İntişârât-i Çeşme, 1389), 47-48.

21 Zamyad Yeşt 6/38-40

22 John Russel Hinnels, *Esatir-i İran*, trc. Muhammed Baclan Furrâhi (Tahran: İntişârât-i Esâtir, 1380), 368.

23 John Boyer Noss, *Tarih-i Cami-i Edyan*, trc. Ali Asgar Hikmet (Tahran: İntişârât-i İlmî ve Ferhengi, 1382), 464.

24 Kelanter, “Seyr-i Ateş ez Usture ta İrfan”, 24.

25 Arthur Emanuel Kristensen, *İran der Zaman-i Sasaniyan*, trc. Reşid Yasemî (Tahran: İntişârât-i Sada-yi Muasir, 1388), 234; Haydar Rıza Harzemi - Lale Mahmudabadi, “Çehar Ahşic der Avesta”, *Fasılname-i Pazend*, 54-55 (1397): 25.

26 *Gozideha-yi Zadsperm*, thk. Taki Raşid Muhassıl (Tahran: Muessese-i Tahkikat ve Mutalaat-i Ferhengi, 1366), 12.

nurdan ateşi yaratmış, sonra sırasıyla ateşten havayı, havadan suyu ve sudan da toprağı yaratmıştır.²⁷

İran edebiyatında ve dini metinlerinde de ateş çağlar boyunca ve bütün din veya mezheplerde merkezi ve kilit bir kelime olarak varlığını korumaya devam etmiştir. Nitekim şiir dilinde, edebi metinlerde ve dini edebiyatta ateş, İran'ın önemli mitik kahramanlarından ve diğer bir ifadeyle peygamberşahlarından biri olan Cemşid'in kıblesi, köylünün kıblesi, Zerdüş'tün kıblesi ve Zerdüştilerin kıblesi olarak betimlenmiştir.²⁸

Daha çok Ahuramazda'nın oğlu "Azer" adıyla görülen ateşin, Avesta'nın kutsal varlıkları yüceltme ile bilinen Yeştlerin içerisinde müstakil bir bölüm başlığı olarak geçmese de, Avesta metinlerinin içerisinde çokça anılmaktadır. Nitekim Avesta'nın en eski bölümü ve Gatalar'ın içinde yer aldığı en muteber kısmı olan Yesna'da "Ateş Neyayesh" adlı bir bölüm yer almaktadır. Yine Zerdüşti kutsal zaman anlayışına göre, her ay ve her ayın bütün günleri başta Ahuramazda olmak üzere Zerdüşti başmelekler olan Ameşsepentalar ve onların emrinde olan diğer sayısız melekler olan yazataların ismiyle isimlendirilmiştir. Buna göre kutsal mitik vatan olan İranviç'te geçen her an tanrısal, melekuti ve bu yüzden kutsal olarak kabul edilmektedir. Nitekim ateş anlamına gelen Ahuramazda'nın oğlu Azer'den adını alan "Azermah" ayının dokuzuncu gününde, ateş merkezli Azergan adlı bir bayram kutlanır ve bu bayram, ateş isminden türetilmiş Azarahş ve Azarceşn gibi diğer isimlerle de anılır.²⁹ Yine Kış mevsimi yaklaşırken, insanlar sıcak bölgelere, sıcak mekânlara ve ateşe sığınır, evlerde ateş yakar ve ateş tapınakları olan ateşgedelere yönelir, ateşe adaklar sunar ve ateşe karşı durup dua eder ve ateşi kutsarlar. Kökeni ateşe dönen, ateşe dayanan ve ateşle ilişkili çok sayıda bayram ve festival kutlanmaktadır.³⁰

Kadın İran dinlerinde, ateş insana fayda veren diğer birçok varlık arasında sayıldığı için değer görmüş, tüm bir İran tarihinde ve özellikle Zerdüştilikte yüceltilmiştir. Zerdüştilikte "Ahuramazda'nın yarattığı her varlık iyi ve faydalı olduğu için değerli kabul edilmeli ve saygın bilinmeli" şeklindeki kadim prensibe dayalı olarak, ateş tanrısal bir görkem ve karizmanın bir simgesi olarak görülmüş, alevleri ahurai parıltıların bir hatırlatıcısı ve sembolü olarak algılanmıştır. Ateşin bu özelliğinden dolayı Zerdüştiler, mabedlerinde sürekli yakılı bir ateşi başköşeye yani mihraba yerleştirmişlerdir.³¹

İranlılar ateş unsuruna ve onun meleğine *ater/azer* demiş, Avesta'da *Aters*, Eski Farsça'da *Ater* ve Pehlevicede *Atur* şeklinde kayda geçmiştir. Din öncüleri için kullanılan *Asrevan* veya *Atrevan*, Farsçada şu anda bir ay ismi olarak kullanılan *Azer*, bir eyalet ismi olan *Azerbeycan* veya Avesta kullanımıyla *Aterbat* kelimeleri ateş kökenli türemiş kelimelerden birkaçıdır. Zerdüştilikte *azer* veya *ateş*, insanın faydası için yüce âlemden yeryüzüne indirilmiş ahurai yani tanrısal bir nimet olarak kabul edilmekte ve ona zarar vermekten uzak durulması gereken bir varlık olarak görülmektedir.³²

Kadim İran hikmetinde ateşin içindeki öz veya cevher *hurra* ya da *farre* olarak adlandırılmıştır. Ahuramazda tarafından peygamber ya da şahlara verilen tanrısal görkem, celali nur, alın parıltısı veya ilâhî karizma anlamına gelen *hurra* aryai ve *keyani* diğer bir ifadeyle İrani ve şahlık *hurrası* olmak üzere iki kısım olarak tarif edilmiştir. Mitik anlatıda zalim Dehhak ve Turani Efrasyab *hurrayı* elde etmek için çok uğraştı ama ona ulaşamadılar. Cemşid grurlanmaya başladığında *hurra* ondan bir kuş gibi ayrılıp gitti. İran'ın Hüsrevani-Pehlevani bilgeliğinde ateşin kutsallığı ve saygınlığı esasen cevherinde mevcut olan bu ilâhî görkem ve azamet yani *hurrayı* taşımasından kaynaklanmaktadır.³³

Zerdüştilikte ateş Ahuramazda'nın oğlu ve yeryüzündeki kızı olarak betimlenmiştir. Burada muhtemelen hem ateş hem de yeryüzü Ahuramazda'ya ait kılınmak ve böylece kutsallıklarına vurgu yapmak için

27 Faranbag Dadegî, *Bundahişn*, trc. Mehrdad Behar (Tahran: İntişârât-i Tus, 1390), 41.

28 Ali Ekber Dehhoda, "Far", *Lugatname-i Dehhoda* (Tahran: Muessese-i Lugatname-i Dehhoda, t.y.), "Ateş" maddesi.

29 Biruni, *Asaru'l Bakiye* (Tahran: İntişârât-i Emir Kebir, 1386), 344; Harzemi - Mahmudabadi, "Çehar Ahşic der Avesta", 26.

30 Biruni, *Asaru'l Bakiye*, 192.

31 Uşiderî, *Danışname-yi Mazdayesna*, 1370, 60; Hinnels, *Esatir-i İran*, 47; Purdavud, *Avesta: Yesna*, 1394, 3: 336-337.

32 Purdavud, *Avesta: Yesna*, 1394, 3: 7/11; Purdavud, *Avesta*, 1353, 336-337; Uşiderî, *Danışname-yi Mazdayesna*, 1370, 60; Hinnels, *Esatir-i İran*, 47-48.

33 Bkz. İbrahim Purdavud, *Avesta: Yeştha* (Tahran: İntişârât-i Nigah, 1394), 2; Zamyad Yeşt; Uşiderî, *Danışname-yi Mazdayesna*, 1370, 60.

oğul ve kız temsilleri kullanılmıştır. Ahuramazda bütün ışıkların ve nurların kaynağı kabul edildiği için, ateş veya ateşten her bir kıvılcım Ahuramazda'nın bir parıltısı veya ışıltısı olarak görülmüştür. Ateşin yanı sıra her türlü ısı veya hararet de ahurai kabul edilmiş ve insanın tekâmülü için gerekli olan içgüdüsel hararet Yesna'daki beş önemli ateş arasında sayılmıştır. Zerdüş'tün "sönmeyen ve yakmayan ateş" ifadesi ile kastettiği belki de canlılarda bulunan bu iç ısıdır.³⁴

Zerdüştilikte ateş hem izedi (tanrısal) hem zemini bir varlık, diğer bir ifadeyle ateş minûyî âlem ile giti âlem arasında bir köprü ve ikisini buluşturan bir aracıdır. Bu yüzden ne sadece cismani ne de mutlak maddidir. Aksine Misal âleminin bir sûreti gibi yarı nurani yarı cismani ama her daim yukarılara doğru, kemale ve yücelere doğru dalga dalga, kıvrım kıvrım alevlenen ve yükselen tekamül sembolü olarak yeri göğe ve insanı Tanrı'ya bağlar. Ateş aynı zamanda kutsal ölümsüzler anlamına gelen Zerdüş'tî başmelekler yani Ameşaspentaların en güzel ve en görkemlisi kabul edilen Aşavahišta (Şehriver'in) tılsımı, sembolü, konağı ve tezahür merkezidir.³⁵ Şehriver'in cismani sûreti ve bedeni sayılan ateş, insana her daim dinamik olmayı, harekete geçmeyi, ilerlemeyi ve tekâmül etmeyi, etrafını her an ısıtmayı ve aydınlatmayı anımsatır.

3. İŞRÂKİLİKTE ATEŞ

İşrâk hikmeti kurucusu Sühreverdî, başyapıtı olan Hikmetü'l-İşrâk adlı eserinin girişinde, bu kitapla kadim İran hikmetini ihya etmek istediğini ifade etmiş olsa da aslında yine kendisinin ifade ettiği gibi İşrâkî hikmet, bütün zamanlarda ve bütün manevi coğrafyalarda bulunabilen ezeli ve ebedi hikmet (el-hike metu'l-atika, el-hikmetu'l-halidiyye)'tir. Nitekim bir fenomenolog (kaşifu'l-mahcub) dehasıyla Doğu'dan ve Batı'dan akıp gelen ve İslam'da birleşerek kendisine ulaşan tüm bir hikmet mayasının (hamire-yi ezeli) talibi olmuştur.³⁶ Eserleri incelendiğinde Sühreverdî'nin kendisini de ait gördüğü *İşrâkî Soy Ağacının* Hermes'le³⁷ başladığı ve iki ana kol halinde Yunan ve İran aracılığıyla İslam dünyasına intikal ettiği ve son olarak bizzat Sühreverdî'de toplandığı anlaşılmaktadır. Sühreverdî'nin bu meşhur mitik ve metafizik soyağacında isimleri geçen karakterler, salt akla dayalı filozof, yalnızca beyana odaklanmış kelamcı veya fakih değil, aksine *esrime* (cezbe, hulsa) yoluyla bir gömleği çıkarır gibi bedenlerinden ayrılanların, göksel uçuşlara çıkanların veya miraçlar yaşayanların ve bu sayede zemini ateşin metafizik boyutu ve hakikî bilgi kaynağı olan nura (*hurraya*) ulaşanların isimleri zikredilir. Sühreverdî'nin soyağacında yer verdiği ve kendisi için idol kabul ettiği bu hikmet babaları, henüz bu dünyadayken, maddi bedenleri içerisindeyken ve doğal ölümleri gelmeden önce riyazet, iç kurban veya iradi ölümle ölebilenlerin ve yeniden ateşin ve güneşin kaynağı olan Doğun'un nurani İşrâk ülkesinin sabahına doğanların, *esrime*, *cezbe* ve *hulsa* meydanı kahramanları oldukları görülür.³⁸

Sühreverdî bütün manevi coğrafyalardan akıp gelen hikmetler içerisinde özellikle kadim İran hikmetinin merkezinde yer alan *Hüsrevânî bilgelik* ile bağ kurar.³⁹ Çünkü ona göre bu hikmet, güneşin, ateşin ve nurun aydınlığıyla, riyazetle ancak ulaşılan keşfi ve şühûdî görümlerle, kalbî lezzet ve manevi zevkin ışığı ve

34 Uşiderî, *Danışname-yi Mazdayesna*, 1370, 60-61.

35 Seyyid Muhammed Halid Gaffarî, *Ferheng-i İstilahat-i Âsâr-i Şeyh-i İşrak*, (Tahran: Encümen-i Âsar ve Mefâhir-i Ferhengî, 1380), 340-341.

36 Benzer bir girişim İhvan-ı Safa'da da görülür. Bkz. İhvan-ı Safa, *Resâil'u İhvanu's Safa ve Hullanu'l Vefa*, 2. Bs (Beyrut: Dâru'l İslamiyye, 1416), 4: 42.

37 Hermes ile ilgili bkz. Seyyid Hüseyin Nasr, *Maarif-i İslam der Cihan-i Muasır* (Tahran: Şirket-i İntişârât-i İlmî ve Ferhengî, 1388), 59-88.

38 Sühreverdî, "el Meşari' ve'l-Mutârahât", *Mecmua-yi Musannefât*, 2. Bs (Tahran: İntişârât-i Muessese-i Mutalaat ve Tahkikat-i Ferhengi, 1375), 1: 1: 503; Sühreverdî, "Se Risale ez Şeyh-i İşrâk", *Mecmua-yi Musannefât*, 2. Bs (Tahran: İntişârât-i Muessese-i Mutalaat ve Tahkikat-i Ferhengi, 1375), 117; Gulam Hüseyin İbrahim Dinani, *Şuâ-i Endişe ve Şühûd der Felsefe-yi Sühreverdî* (Tahran: İntişârât-i Hikmet, 1393), 439; Henry Corbin, *İslam-i İran: Çeşmendâze-yi Felsefî ve Manevî*, trc. Seyyid Ziyaeddin Dehşir, 1. Bs (Tahran: İntişârât-i Sofya, 1391), 2: 113; Babek Alihanî, "Mesalik-i Seb'a der Hikmetü'l İşrâk-ı Sühreverdî", *Mecelle-i Cavidan-ı Hired*, 2 (2009 1388): 66-67; Mehdi Dehbaşı, "Hembestegi-yi Te'vil ba Âlem-i Misal der İrfan-i Şeyh-i İşrak", *İrfan, İslam, İran*, t.y., 76; Mehmet Mekin Meçin, "Zerdüştilik İle İşrakilik Arasında Bir Karşılaştırma: Melek Fikri", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 33 (2019): 66-67.

39 Dinani, *Şuâ-i Endişe*, 41.

marifetiyle ulaşılan bir hikmettir.⁴⁰ İshrâk filozofumuzun İshrâk hikmeti projesiyle kurmak istediği düşünce sistemi, Arya ya da İran'ın *Pehlevânî* ya da *Hüsrevânî* bilgeliğini Sami dünyasının irfanî hikmet potasında eritmek olmuştur.⁴¹ Bu İshrâkî düşünce mekanizmasının çıkış noktası, kadim İran hikmetiyle ön plana çıkan ışık ve karanlık ilkeleridir.⁴² Bütün fizikî ve metafizik varoluşu nur mertebeleriyle izah etmeye girişen Sühe reverdî, bütün nurların ve dolayısıyla bütün varlıkların kaynağında Allah'ı görür ve salt akılcı filozofların atfettikleri *Vâcibü'l-Vücûd* yerine Allah'ı *Nûru'l-Envâr* olarak adlandırır. Kaynağında Nûru'l-Envâr'ın yer aldığı bu sonsuz nurdan feyz eden ya da taşan nurlar, hiyerarşik olarak tüm metafizik varoluşu merite mertebeye oluşturur. Metazifizik varoluşun en alt mertebesinde yer alan *ispehpedî nurlara* ya da *insanî düşünen nefislere* kadar bu metafizik nurlar hiyerarşisi varlığı oluşturmaya devam eder ve *ispehpedî nur*, İshrâk'ta bir berzah olarak tanımlanan cisme veya zifiri karanlık (gassak) olarak betimlenen maddi bedene girmesi ve orada hapsolmesiyle nuranî İshrâk vatanından karanlık batı sürgün diyarına düşen insanın yürek yakan gurbet trajedyası başlar. Şeyhu'l-İshrâk metafizik dünyasını kurgularken kısmen Platon'un ideleri ve büyük oranda da Zerdüşti melekîyat olmak üzere Doğu ve Batı'dan akıp gelen iki bilgelik üzerine kurar. Platonun idelerini İshrâk felsefesinin merkezi âlemi olan Misal âlemi için ilham kaynağı gören Sühreverdi'nin, Zere düştülikteki başmelekler ya da kutsal ölümsüzler anlamına gelen *ameşaspentalar*, tümel arketipler olarak tanımlanabilecek olan *yazatalar* ve tikel arketipler olarak ifade edilebilecek olan *fravahrlar* gibi Zerdüşti metafizik âleminin (minuyî) kurucu unsurlarından istifade ettiği anlaşılmaktadır. Buna göre, İshrâk felsefi esinde Tanrı olan *Nûru'l-Envâr* Zerdüştilik tanrısı *Ahuramazda*'ya, İshrâktaki *dikey egemen nurlar* Zerdüşti *ameşaspentalara*, İshrâktaki *yatay egemen nurlar yazatalara* ve yine İshrâktaki *ispehpedî nurlar* ise *fravahrlara* tekabül eder.⁴³

İshrâk felsefesi salt akla dayalı Meşşâî felsefeye hem bir tepki olarak hem de onun bir tamamlayıcısı olarak ortaya çıkmış olduğu kurucusu Sühreverdi'nin eserlerinden anlaşılmaktadır. Nitekim Sühreverdi'ye göre, insan ruhunun derinliklerine nüfuz etmeyen ve yalnızca mantıksal analizlere, rasyonel çıkarımlara hatta dini metinlerin zahirine dayalı felsefi ve dini düşünceler insanın varlık sancılarını dindirmeye yetmeyecektir. Bu yüzden kendisi Doğu'nun İshrâk vatanındaki Hüsrevânî hikmetin insan kalbine dokunan, onu ısıtan ve ışıtan ateşi ve nuruna yönelmiştir. Bu yönelişinde ise, İshrâk hikmetinin antik ve mitik protipi, esrimenin babası ve kahramanı Keyhüsrev'in başını çektiği kadim İran geleneğindeki *esrime* ve *erginlenme* (hulsa) sınavlarından başarıyla geçerek nurani bir doğaya bürünmüş kimseleri örnek almıştır. Çünkü Sühreverdi'ye göre madde nurun battığı yer, söndüğü yerdir, bu yüzden aslında cisim ve madde ölüdür,

40 *Şuâ-i Endişe*, 27-28; Babek Alihanî, "Zülmet der Felsefe-yi Sühreverdi", *İrfan, İslam, İran*, t.y., 70; Yedullah Yazdanpenah, *Hikmet-i İsrak* (Kum: İntişârât-i Pejuheşgah-i Havze ve Danişgah, 1391), 1: 30-31; Seyyid Cafer Seccadî, *Tercüme-yi Hikmetü'l-İsrak* (Tahran: İntişârât-i Danişgâh-i Tahran, 1390), 8.

41 Henry Corbin, *Makâlât (Mecmua-yi ez Makâlât be Zebân-i Farisi)*, ed. Muhammed Emin Şahcuyî, trc. Seyyid Ziyauddin Dehşir, 1. Bs (Tahran: İntişârât-i Hakikat, 1384), 22.

42 "Yesna", *Avesta*, t.y., 30/3, 45/2; Sühreverdi, "Âvâz-i Per-i Cibrîl", *Mecmua-yi Musannefât-i Şeyh-i İshrâk*, 2. Bs (Tahran: İntişârât-i Muessese-i Mutalaat ve Tahkikat-i Ferhengi, 1375), 3: 222; Sühreverdi, "Hikmetü'l-İshrâk", *Mecmua-yi Musannefât*, 2. Bs (Tahran: İntişârât-i Muessese-i Mutalaat ve Tahkikat-i Ferhengi, 1373), 2: 119-120; Mehmet Mekin Meçin, "Zerdüştilik İle İsrak Hikmeti Arasında Düalizm Üzerinden Bir Mukayese", *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2 (2018): 115-131."publisher": "İntişârât-i Muessese-i Mutalaat ve Tahkikat-i Ferhengi", "publisher-place": "Tahran", "title": "Âvâz-i Per-i Cibrîl", "volume": "3", "author": [{"literal": "Sühreverdi"}], "issued": {"date-parts": [{"1375}], "season": "1996"}, "locator": "222", "label": "page"}, {"id": "m4SE4ruY/xBkBSsj", "uris": ["http://zotero.org/users/5686464/items/ZXG5NYD7"], "itemData": {"id": "118", "type": "chapter", "container-title": "Mecmua-yi Musannefât", "edition": "2", "event-place": "Tahran", "publisher": "İntişârât-i Muessese-i Mutalaat ve Tahkikat-i Ferhengi", "publisher-place": "Tahran", "title": "Hikmetü'l-İshrâk", "volume": "2", "author": [{"literal": "Sühreverdi"}], "issued": {"date-parts": [{"1373}], "season": "1994"}, "locator": "119-120", "label": "page"}, {"id": "m4SE4ruY/tm8LNpe7", "uris": ["http://zotero.org/users/5686464/items/PNBSPEL"], "itemData": {"id": "1370", "type": "article-journal", "container-title": "Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi", "issue": "2", "page": "115-131", "title": "Zerdüştilik İle İsrak Hikmeti Arasında Düalizm Üzerinden Bir Mukayese", "author": [{"family": "Meçin", "given": "Mehmet Mekin"}], "issued": {"date-parts": [{"2018}], "label": "page"}, "schema": "https://github.com/citation-style-language/schema/raw/master/csl-citation.json"}]

43 Molla Sadrâ, *el-Hikmetü'l-Muteâliye fi Esfârî'l Akliyyeti'l Erbaa*, 3. Bs (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1981), 5: 347; Sühreverdi, "Âvâz-i Per-i Cibrîl", 3: 274-279; Sühreverdi, "Akl-ı Surh", *Mecmua-yi Musannefât*, 2. Bs (Tahran: İntişârât-i Muessese-i Mutalaat ve Tahkikat-i Ferhengi, 1375), 3: 226-239; Corbin, *Makâlât (Mecmua-yi ez Makâlât be Zebân-i Farisi)*, 26-27; Meçin, "Zerdüştilik İle İsrakilik Arasında Bir Karşılaştırma: Melek Fikri"; Mehmet Mekin Meçin, "Zerdüştilik Ve İsrakilik Arasında Bir Karşılaştırma: 'Minuyî Âlem' Ve 'Misal Âlemi'", *E Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 3 (2020): 456.

perdedir, karanlık veya siyah nurdur. Buradan hareket eden Sühreverdî, maddi dünyayı, karanlık bir âlem, nuru engelleyen bir perde, Batı sürgün diyarı, halkı zalim şehir olarak tanıtır ve gerçek kurtuluşun yolunu gösterir: Maddeden arınmak, bedenden sıyrılmak, kadınlar hücrelerinden çıkmak, ⁴⁴kadınını öldürmek⁴⁵ ve böylece kendi asıl cevheri olan nurla birleşerek nuranileşmek.⁴⁶

Adeta bir kelebek gibi ateşe, ışığa ve nura aşkla yöneldiği görülen İşrâk filozofumuz⁴⁷ neredeyse bütün ateş ve ışık kaynaklarına, arketipleri olan *hurra* nuruna yönelmeyi bir ibadet ve ayin gibi önemsemiş, bu çerçevede zemîni ateşi, gökteki Güneş'i, gezegenleri ve yıldızları ilâhî nur olan hurranın tezhürleri olarak kabul ederek yüceltmiş, onlara yakarılar yakmıştır. Bu amacına ulaşmak üzere Sühreverdî haftanın belirli günlerinde ışık saçan gök cisimlerine yönelerek dualar ve yakarılarda bulunmuş ve bu girişimleriyle insanoğlunun soğuk berzah âlemindeki Batı sürgün tarajedyasını ve nurlar âlemi olan anavatan hasretini haykırmıştır. Yine Sühreverdî doğal yapısı bakımından maddi olmadığı ve daha çok soyut ve nurani olduğu için yeryüzündeki ateşi ve gökyüzündeki Güneş'i, Nûru'l-Envâr'ın en önemli tezahürleri ve varlığının ayetleri olarak görmüştür. Nitekim eserlerinde Nûru'l-Envâr'ın konuşan ayeti olarak kabul ettiği Güneş'e seslenerek yaptığı dua ve yakarı bütün zamanların en güzel metafizik seslenişi ve dualarından biri olarak görülebilir.⁴⁸ Sühreverdî, kadim İran hikmeti ve Zerdüştilerin kutsal kitabının merkezi kelimelerinden biri olan hurrayı ustaca işleterek kendi İşrâk hikmetine temel kılmıştır. Ona göre her türlü ışığın kaynağının arka planında ilâhî nur, celâlî görkem, tanrısal karizma olan ve ışığın metafizik protipi olan hurrayı, İşrâk filozofunun sahip olması gereken nihai hedef olarak göstermiştir. Böylece o, hurrayı insân-ı kâmilin tanrısal karizmasını oluşturan nuri Muhammedi gibi görerek Allah'a benzemeye çalışan müteellih İşrâk salikinin bir sıfatı haline getirmiştir.⁴⁹

Sühreverdî'nin peşinde olduğu metafizik bilgi, kurgulamak istediği yaşam felsefesi ve hayatını adadığı antik bilgelik Doğu felsefesi veya İşrâk felsefesidir. Tıpkı isminden de anlaşıldığı gibi İşrâk felsefesi doğrudan Güneş'in doğduğu manevi coğrafya, ateşin (nar) ve metafizik boyutu olan ışığın (nurun) kaynağı olan nurani vatanın felsefesidir. Bu bakımdan İşrâk felsefesi nurun, nuranîyetin ve aydınlatma (illumination) felsefesidir. Bu felsefe, Doğu'nun ışıklar saçan ve Güneşler doğuran manevi coğrafyasından insanın düşünen nefesine yansıyan parıltılarla insanı nurani kılan ve bilge yapan bir felsefedir. Tıpkı Güneş'in doğuşuyla karanlıkta örtük kalmış olan varlıkların görünür hale gelmesi ve bilinmesi gibi, İşrâkla nefste veya kalpte doğan marifet ışığıyla saklı hakikatler aşikâr hale gelir. Ancak İşrâk felsefesi yalnızca Doğu coğrafyası ve bu bağlamda İran ülkesi ile sınırlı bir felsefe değildir, aynı zamanda nurun, bilginin, ışığın ve manevi Güneş'in doğduğu bütün manevi coğrafyaların ışığına talip ve bütün bu coğrafyaların bilgeliğine varis bir felsefedir. Çünkü Sühreverdî, Doğu'dan ve Batı'dan, İslam öncesi ve sonrası akıp gelen bir hikmetin varisi bilinciyle ebedi hikmetin zamanlar üstü izini her coğrafyada aramış ve bunları birleştirmeye girişmiştir. Ama bütün manevi coğrafyaların hikmet avcısı olan Sühreverdî'nin ön plana çıkardığı, kendisini mensup saydığı ve

44 Sühreverdî, "Âvâz-i Per-i Cibrîl", 3: 209.

45 Sühreverdî, "Kıssatü'l Ğurbeti'l Ğarbiyye," *Mecmua-yi Musannefât*, 2. Bs (Tahran: İntişârât-i Muessese-i Mutalaat ve Tahkikat-i Ferhengi, 1375), 2: 282.

46 Sühreverdî, "Hikmetü'l-İşrâk", 2: 2: 155-158, 252-257; Sühreverdî, "Kıssatü'l Ğurbeti'l Ğarbiyye," 2: 274-278; Sühreverdî, "el Meşari' ve'l-Mutârahât", 1: 494, 503-504; Sühreverdî, "Âvâz-i Per-i Cibrîl", 3: 211; Sühreverdî, "fi Hakîkati'l Aşk", *Mecmua-yi Musannefât*, 2. Bs (Tahran: İntişârât-i Muessese-i Mutalaat ve Tahkikat-i Ferhengi, 1375), 3: 273; Sühreverdî, *Kelîmetu'l-Tasavvuf*, ed. Henry Corbin v.dğr., 2. Bs (Tahran: İntişârât-i Muessese-i Mutalaat ve Tahkikat-i Ferhengi, 1375), 4: 128,135; Corbin, *Makâlât (Mecmua-yi ez Makâlât be Zebân-i Farisi)*, 251-255; Corbin, *İslam-i İran*, 140-141,149; Henry Corbin, *Zaman-i Edvarî der Mazdayesna ve İrfan-i İsmailiye*, 1. Bs (Tahran: Neşr-i Belh-i Bunyad-i Nişabur, 1389), 86; Taki Purnamdariyân, *Akl-ı Surh: Şerh ve Te'vil-i Dastânâ-yi Remz-i Sühreverdî*, 1. Bs (Tahran: İntişârât-i Sohan, 1390), 36; Dehbaşî, "Hembestegi-yi Te'vil ba Âlem-i Misal der İrfan-i Şeyh-i İşrak", 86.

47 Ataulлах Tedeyyun, *Şeyh-i İşrak Suhreverdî: Medihe-yi Serâ-yi Nur*, 4. Bs (Tahran: İntişârât-i Tahran, 1388), 11.

48 Sühreverdî, "Elvâh-ı İmadî", *Mecmua-yi Musannefât*, 2. Bs (Tahran: İntişârât-i Muessese-i Mutalaat ve Tahkikat-i Ferhengi, 1375), 3: 183-184; Corbin, *İslam-i İran*, 2: 237; Muhammed Muin, *Mecmua-yi Makalat* (Tahran: Neşr-i Seyda, 1387), 410-412; Muhammed Muin, "Hurrahşu'l-kebir", *Mecelle-i Yağma*, 2 (1327): 88-89; Mehmet Mekin Meçin, "Zerdüştilik Ve İşrâkîlik'te Güneş Fenomeni", *Tarih Okulu Dergisi* 15/57 (2022): 1539-1553.

49 Corbin, *Makâlât (Mecmua-yi ez Makâlât be Zebân-i Farisi)*, 24; Mehmet Mekin Meçin, "Zerdüştilik ve İşrâkîlik'te Tanrısal Karizma: Hurra", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17 (2021): 21-23.

canlandırmaya çalıştığı hikmet, kadim İran'ın muvahhit hikmetidir. Nitekim İbn Sina'nın Meşriki felsefesini yetersiz görmesinin sebebi olarak Sühreverdî, onun antik Doğu hikmeti ve kadim İran bilgeliğinin izini sürememesi ve bu bilgeliği elde edememesi olarak görmüştür.⁵⁰

Tıpkı İslam peygamberinin kendisini önceki nebevi hikmetin bir varisi ve tasdik edicisi olarak gördüğü ve bunu açıkça dile getirdiği gibi, Sühreverdî de kendisini kadim hikmetin bir takipçisi ve bilginin kaynakları keşfe dayalı olan bütün zamanlardaki manevi İşrâk coğrafyaları İşrâkîlerinin varisi olarak görmüş ve bu hikmeti ihya etmek için çabalamıştır. Bu bağlamda İslam peygamberinin Sami hikmet geleneğini örnek alan girişimine bir fonomenolog olarak atıfta bulunarak hikmetin birliğini Arya hikmet geleneğine tatbik etmeyi başarmıştır. Nitekim İslam peygamberinin ilham kaynağı kabul ettiği ve Kur'anda geçen "*Mûsâ'nın kavminden hak yolu gösteren ve bu yolda âdil davranan bir topluluk da vardı.*"⁵¹ şeklinde ayeti bir fonomenolog (kaşifu'l-mahcup) edasıyla Arya dünyasına ve mensup olduğu kadim İran hikmetine şu sözleriyle tatbik etmiştir: "*İranlılardan hak yolu gösteren ve bu yolda davranan bir topluluk vardı.*"⁵²

Sühreverdî kadim İran dinsel düşüncesinin merkezinde ve Zerdüşti mabetlerinin kalbindeki bu parıltıyla İşrâk hikmetini donatmayı bilmiştir. Eserlerini taradığımızda bu bağlamda göze ilk çarpan şu ifadedir: "*Ateş nuranîdir ve üstünlüğü nuranî oluşundan dolaydır. Kadim İranlılar ateşi feyyaz ve egemen (feyyaz ve kahir) bir nur olan Ordibheşt'in tılsımı (fenomeni) olduğuna inanırlardı.*"⁵³

Şeyhu'l-İşrâk'a göre, ister akıllar ve nefisler gibi özsel olsun ister Güneş, yıldızlar ve ateş olsun nura sahip olan her ne varsa, Nûru'l-Envâr'ın muazzam nurundan küçük bir parıltı olduğundan dolayı üstündür. Aralarında kadim İran hikmeti, Platon'un meşriki hikmeti ve Sühreverdî'nin İşrâkî hikmetinin de olduğu birçok felsefi ve irfani gelenekte dünyamız yüce âlemin bir nüshası veya örneği olduğundan dolayı ateş de yüce âlemde bulunan ve maddeden arınık olan saf ve egemen nurun bir heykeli, tılsımı veya tezahür eden fenomeni, bu egemen nur ise, ateş türünün kaynağı, destekçisi ve koruyucusudur.⁵⁴

Sühreverdî feleklerin hareketleri konusunu ele alırken şöyle der:

*"Esir ve elementler (unsuri) âleminde hareketlerin asıl kaynağı nurdur. Bu nur ister insan ve feleklerin hareketlerinin kaynağı olan nefisler gibi maddeden arınık saf (mucurred) nur olsun, isterse de hararetin kaynağı olan Güneş ışıkları gibi arızı (ilinek) ve maddî nur olsun. Hararet ise hareketin kaynağıdır. O halde nur, hararet ve hareket birliktedir. Ancak Esir âleminde nur daha çok hareketle beraberdir ve orada nur ve hareket birlikteliği her birinin hararetle olan birlikteliğinden daha fazladır."*⁵⁵

Daha sonra sözlerini şöyle sürdürür:

*"Eğer uzak yakın bütün varlıkları incerseniz nurdan başka bir itki (müessir) göremezsiniz. Muhabbet ve kahr (egemenlik) nurun iki özelliği ve hareket ile hararet de onun iki sonucudur. Nitekim şehvet ve öfke eğilimleri hararetle belirir ama hareketle sonuca ulaşırlar."*⁵⁶

Sühreverdî ateşin neden üstün olduğunu ve niçin yüceltilmesi gerektiğini ise şöyle gerekçelendirir:

*"Ateşin üstünlüğü, en yüce harekete, en mükemmel hararete ve hayatın doğasına en yakın olmasındandır. Yine karanlıklarda ondan yardım alınır. O en mükemmel egemenliğin (kahr) sahibidir ve nurani oluşundan dolayı varoluşun kaynağına en çok benzeyendir. O insani İspehpedi (yönetici) nurun kardeşidir. Onunla küçük ve büyük halifelik tamamlanır. İşte bundan dolayı, İranlılar (el-fures) zamanlar boyu ona yönelmeyi emretmişlerdir. Nûru'l-Envâr'dan kaynaklandığı için bütün nurların yüceltilmesi şeri olarak vaciptir."*⁵⁷

Sühreverdî'nin önemli şarihi Kutbüddîn Şîrâzî burada şu şerhi düşer:

"Allah bazı âlemlere sahiptir ve her bir âlemde bir halifesi vardır. Onun akıllar âlemindeki halifesi ilk akıl,

50 Sühreverdî, "Kıssatü'l-Ğurbeti'l-Ğarbiyye," 2: 275-276; Corbin, *İslam-i İran*, 101.

51 Araf 7/159

52 Sühreverdî, *Kelimetü't-Tasavvuf*, 4: 128.

53 Sühreverdî, "Hikmetü'l-İşrâk", 2: 193.

54 Gaffarî, *Ferheng-i İstilahat-i Âsâr-i Şeyh-i İşrak*, 340.

55 Sühreverdî, "Hikmetü'l-İşrâk", 2: 195.

56 Sühreverdî, "Hikmetü'l-İşrâk", 2: 196.

57 Sühreverdî, "Hikmetü'l-İşrâk", 2: 197.

felekler âleminde yıldızlar ve onların nefisleri, misal âleminde yıldızların ve nefislerin sûretleri/silüetleri (eşbah) ve elementler âleminde ise beşeri nefisler, özellikle karanlıklarda yıldızların nuru ve ateş."58

Şîrâzî şöyle devam eder:

*"Halifelik yönetimi üstlenmek, yönetilenleri korumak ve işlerini düzene sokmak demektir. Bu âlemin yönetimini nefisler üstlenmişlerdir. Çünkü bilim, sanat ve politikalar üretmek onların işidir. O halde nefis Allah'ın yeryüzündeki büyük halifesi makamına sahiptir. Allah'ın küçük halifesi ise ateştir. Çünkü karanlıklarda onun ışığı Güneş ve yıldızların ışıklarının yerine geçer. Yemekler onunla pişirilir, bozulmuş ve kokuşmuş şeyler onunlatemizlenir."*59

Sühreverdî'nin bir diğer İşrâkî müridi ve şarihi olan Şehrezûrî ateşin neden kadim zamanlardan beri ta'zim edildiğini şöyle gerekçelendirmektedir:

*"Ateşe yönelmeyi ve onu yüceltmeyi ilk emredenler Huşeng ve Cemşid idiler. Feridun ve Keyhüsrev gibi diğer padişahlar da bu yolu izlediler. Zerdüşt bu konu üzerinde özellikle durdu ve onu (ateşi yüceltmeyi) gerekli gördü. Böylece ateş İranlıların kiblesi haline geldi. İranlıların ateşe yönelişleri ve onu yüceltmelerinin sebeplerinden biri ateşin elementler (unsurlar) arasında en üstün ve en parlak element olması, diğer elementlerden daha yüce bir konumda olmasıdır. Diğeri, ateşin İbrahim Halil'i yakmaması ve son olarak, bu dünyada ateşi yücelttikleri takdirde ahirette onun azabından güvende olacaklarını düşünmeleridir. Özetle, ister akledilir ve nefساني olsun ister arazi (ilinek) ve cismani olsun ateşi Nûru'l-Envâr olan Hak Teala'dan ötürü yüceltmek vaciptir."*60

Yine İşrâk hikmetinin en büyük şarihlerinden Molla Sadrâ Şîrâzî, Hikmetü'l-İşrâk düşürdüğü bazı dipnotlardan biri de ateş ile ilgilidir. Nitekim orada şunları not düşer:

*"Ateşin İranlıların ibadet kiblegahı olmasının sebebi, ateşi Güneş'in kızı (bintu's-Şems) olarak adlandırmalarıdır. Öyle görünüyor ki, ateşin varlık gücü ve türsel tezahürü nedeniyle tıpkı Ay'ın geceleri Güneş'i temsil etmesi gibi her zaman ve her yerde Güneş'in temsilcisi olmasından dolayıdır."*61

SONUÇ

Bu araştırma ile ateş ve ışığın diğer bir ifadeyle nar ve nurun birçok medeniyet ve dinde önemli bir unsur olarak kabul edildiği, metafizik âlemlerle ya da Tanrı ile ilişkilendirildiğinden dolayı kutsandığı ve bu yüzden de yüceltildiği görüldü. Bu bağlamda çalışmanın ana gövdesini oluşturan iki önemli Hinduirani din ve düşünce geleneği olan Zerdüştîlik ve İşrâkîlik'te ateş ve ışığın görece olarak daha fazla yüceltildiği ve adeta dini ve düşünsel sistemlerinin esasını teşkil ettiği ortaya konuldu. Nitekim Zerdüştîlikte ışığın kaynağı kabul edilen Tanrı Ahuramazda ve Ahuramazda'nın yarattığı varlık hiyerarşisinin tüm metafizik merhalelerini teşkil eden Ameşaspentalar, yazatalar ve fravaharlar ruhani (minuyi) ve nurani olarak tasavvur edilmiş ve maddi âlemdeki yansımaları, tezahürleri ve sebolleri olan temel ışık kaynakları ve bu bağlamda özellikle gökte Güneş ve yerde ateş merkezi bir konum kazanmıştır. İran'ın Hüsrevani-Pehlevani bilgeliğinde, gökteki Güneş ve yeryüzündeki ateşin kible olarak görülmesi, ateş tapınaklarında sürekli yakılı olarak ateşin muhafaza edilmesinin temel sebebinin, ateşin ve ışığın metafizik arkaplanı veya arketipi olan tanrısal nur olan hurra olduğu sonucuna ulaşıldı. İran'ın İslam sonrası hikmetinin bir devamı kabul edilen İşrâk felsefesi de kadim İran'ın dini ve mitik metinlerinde yer alan ateşin ve nurun bu kutsal sembolik gücüne getirdiği özgün yorumlarıyla ateş felsefesine derinlik katmış ve ateşi nurani bir boyuta taşımıştır. Nitekim Ahuramazda'yı Nûru'l-Envâr, Ameşaspentaları dikey egemen nurlar, yazataları yatay egemen nurlar ve fravaharları ispehpedi nurlara dönüştüren İşrâk filozofu Sühreverdî, kadim İran hikmetinin hurraya dayalı keşfi ve şühudi marifet çabasını ya da epistemolojik sistemini salt akla dayalı felsefi bilgiye tercih etmiştir.

58 Kutbeddin Şîrâzî, *Şerhu Hikmeti'l-İşrâk*, ed. Abdullah Nuranî - Mehdi Muhakkik, 1. Bs (Tahran: Encümen-i Asar ve Mefahir-i Ferhengi, 1383), 417-418.

59 Şîrâzî, *Şerhu Hikmeti'l-İşrâk*, 418.

60 Şîrâzî, *Şerhu Hikmeti'l-İşrâk*, 473.

61 Corbin, *İslam-i İran*, 2: 232.

KAYNAKÇA

- Alihanî, Babek. "Mesalik-i Seb'a der Hikmetü'l İshrâk-ı Sühreverdî". , *Mecelle-i Cavidan-ı Hired*. 2 (2009 1388).
- Alihanî, Babek. "Zülmet der Felsefe-yi Sühreverdî". *İrfan, İslam, İran*. t.y. 65-72.
- Behar, Mehrdad. *Ez Usture Ta Tarih*. 7. Bs. Tahran: Neşr-i Çeşme, 1390.
- Biruni. *Asaru'l Bakiye*. Tahran: İntişârât-i Emir Kebir, 1386.
- "Britannica Encyclopedia Of World Religions". Singapore, 2006.
- Can, H. Derya. "Hint Ateş Tanrısı Agni". *Nüşa Dergisi*. 7 (2002).
- Chambell, Joseph. *Doğu Mitolojisi Tanrının Maskeleri*. Trc. Kudret Emiroğlu. Ankara: İmge Kitapevi yay., 2003.
- Corbin, Henry. *İslam-ı İran: Çeşmendâze-yi Felsefî ve Manevî*. Trc. Seyyid Ziyauddin Dehşir. 1. Bs. Tahran: İntişârât-i Sofya, 1391.
- Corbin, Henry. *Makâlât (Mecmua-yi ez Makâlât be Zebân-i Fârisi)*. Ed. Muhammed Emin Şahcuyî. Trc. Seyyid Ziyauddin Dehşir. 1. Bs. Tahran: İntişârât-i Hakikat, 1384.
- Corbin, Henry. *Zaman-ı Edvarî der Mazdayesna ve İrfan-ı İsmailiye*. 1. Bs. Tahran: Neşr-i Belh-i Bunyad-i Nişabur, 1389.
- Dadegî, Faranbag. *Bundahişn*. Trc. Mehrdad Behar. Tahran: İntişârât-i Tus, 1390.
- Dehbaşı, Mehdi. "Hembestegi-yi Te'vil ba Âlem-i Misal der İrfan-ı Şeyh-i İshrâk". *İrfan, İslam, İran*. t.y.
- Dehhoda, Ali Ekber. "Far". *Lugatname-i Dehhoda*. Tahran: Muessese-i Lugatname-i Dehhoda, t.y.
- Dinani, Gulam Huseyin İbrahim. *Şuâ-i Endiše ve Şühûd der Felsefe-yi Sühreverdî*. Tahran: İntişârât-i Hikmet, 1393.
- Gaffarî, Seyyid Muhammed Halid. *Ferheng-i İstilahat-ı Âsâr-ı Şeyh-i İshrâk*. Tahran: Encümen-i Âsar ve Mefâhir-i Ferhengî, 1380.
- Gozideha-yi Zadsperm*. Thk. Taki Raşid Muhassıl. Tahran: Muessese-i Tahkikat ve Mutalaat-i Ferhengî, 1366.
- Harzemi, Haydar Rıza - Mahmudabadi, Lale. "Çehar Ahşic der Avesta". *Fasılname-i Pazend*. 54-55 (1397): 21-36.
- Hinnels, John Russel. *Esatir-i İran*. Trc. Muhammed Baclan Furrâhi. Tahran: İntişârât-i Esâtir, 1380.
- Hinnels, John Russel. *Şinaht-i Esatir-i İran*. Trc. Ahmed Tefezzulî - Jale Amuzgar. Tahran: İntişârât-i Çeşme, 1389.
- İngalsbe, Timothy. *The Encyclopedia Of Religion And Nature*. Ed. Bron Taylor. England, 2005.
- İhvan-ı Safa. *Resâil' u İhvanu's Safa ve Hullanu'l Vefa*. 2. Bs. Beyrut: Dâru'l İslamiyye, 1416.
- Kelanter, Nuşafarin. "Seyr-i Ateş ez Usture ta İrfan". *Kohenname-yi Edeb-i Parsi, Pejuheşgah-i Ulum-i İnsani ve Mutalaat-i Ferhengi*. 3 (1390): 21-43.
- Kızıllı, Hayrettin. *Mecusilerde Ateş Sembolü*. Diyarbakır: A Grafik Yay., 2014.
- Kristensen, Arthur Emanuel. *İran der Zaman-ı Sasanîyan*. Trc. Reşid Yasefî. Tahran: İntişârât-i Sada-yi Muasir, 1388.
- Malandra, William W. *An Introduction To Ancient Iranian Religion – Readings From The Avesta And The Achaemenid Inscriptions*. Usa, 1983.
- Meçin, Mehmet Mekin. "Zerdüştilik İle İshrâk Hikmeti Arasında DUALİZM Üzerinden Bir Mukayese". *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 2 (2018): 115-131.
- Meçin, Mehmet Mekin. "Zerdüştilik İle İshrâkîlik Arasında Bir Karşılaştırma: Melek Fikri". *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*. 33 (2019): 65-96.
- Meçin, Mehmet Mekin. "Zerdüştilik Ve İshrâkîlik Arasında Bir Karşılaştırma: 'Minuyî Âlem' Ve "Misal Âlemi"". *E Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*. 3 (2020): 448-464.
- Meçin, Mehmet Mekin. "Zerdüştilik ve İshrâkîlik'te Güneş Fenomeni". *Tarih Okulu Dergisi* 15/57 (2022): 1539-1553.
- Meçin, Mehmet Mekin. "Zerdüştilik ve İshrâkîlik'te Tanrısal Karizma: Hurra". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 17 (2021): 21-33.
- Molla Sadrâ. *el-Hikmetü'l-Muteâliye fî Esfâri'l Akliyyeti'l Erbaa*. 3. Bs. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1981.
- Muin, Muhammed. "Hurrahşu'l-kebîr". *Mecelle-i Yağma*. 2 (1327).
- Muin, Muhammed. *Mecmua-yi Makalat*. Tahran: Neşr-i Seyda, 1387.
- Nasr, Seyyid Hüseyyin. *Maarif-i İslam der Cihan-ı Muasır*. Tahran: Şirket-i İntişârât-i İlmi ve Ferhengî, 1388.
- Necatigil, Behcet. *Yüz Soruda Mitologya*. İstanbul: K. Kitaplığı, 2002.
- Noss, John Boyer. *Tarih-i Cami-i Edyan*. Trc. Ali Asgar Hikmet. Tahran: İntişârât-i İlmi ve Ferhengî, 1382.
- Purdavud, İbrahim. *Avesta*. 1. Bs. Tahran: İntişârât-i Fravahar, 1353.
- Purdavud, İbrahim. *Avesta*. 1. Bs. Tahran: İntişârât-i Fravahar, 1353.
- Purdavud, İbrahim. *Avesta: Yesna*. Tahran: İntişârât-i Nigah, 1394.
- Purdavud, İbrahim. *Avesta: Yesna*. Tahran: İntişârât-i Nigah, 1394.

- Purdavud, İbrahim. *Avesta: Yeştha*. Tahran: İntişârât-i Nigah, 1394.
- Purnamdariyân, Taki. *Akl-ı Surh: Şerh ve Te'vil-i Dastânhâ-yi Remzî-yi Sühreverdî*. 1. Bs. Tahran: İntişârât-i Sohan, 1390.
- Rosenberg, Donna. *Dünya Mitolojisi Büyük Destan Ve Söylenceler Antolojisi*. Trc. Koray Akten - Erdal Cengiz - Atıl Ulaş Cüce - Kudret Emiroğlu - Tahir Kocayiğit - Erhan Kuzhan - Bengü Odabaşı. Ankara: İmge Kitapevi yay., 2003.
- Seccadî, Seyyid Cafer. *Tercüme-yi Hikmetu'l-İşrâk*. Tahran: İntişârât-i Danişgâh-i Tahran, 1390.
- Solmaz, Sami. *Ateşe Tapmayanlar*. İstanbul: Elma Yay., 2004.
- Sühreverdî. "Akl-ı Surh". *Mecmua-yi Musannefât*. 2. Bs. 3. Tahran: İntişârât-i Muessese-i Mutalaat ve Tahkikat-i Ferhengi, 1375.
- Sühreverdî. "Âvâz-i Per-i Cibril". *Mecmua-yi Musannefât-i Şeyh-i İşrâk*. 2. Bs. 3. Tahran: İntişârât-i Muessese-i Mutalaat ve Tahkikat-i Ferhengi, 1375.
- Sühreverdî. "el Meşari' ve'l-Mutârahât". *Mecmua-yi Musannefât*. 2. Bs. 1. Tahran: İntişârât-i Muessese-i Mutalaat ve Tahkikat-i Ferhengi, 1375.
- Sühreverdî. "Elvâh-ı İmadi". *Mecmua-yi Musannefât*. 2. Bs. 3. Tahran: İntişârât-i Muessese-i Mutalaat ve Tahkikat-i Ferhengi, 1375.
- Sühreverdî. "fi Hakikati'l Aşk". *Mecmua-yi Musannefât*. 2. Bs. 3. Tahran: İntişârât-i Muessese-i Mutalaat ve Tahkikat-i Ferhengi, 1375.
- Sühreverdî. "Hikmetü'l-İşrâk". *Mecmua-yi Musannefât*. 2. Bs. 2. Tahran: İntişârât-i Muessese-i Mutalaat ve Tahkikat-i Ferhengi, 1373.
- Sühreverdî. *Kelimetu'l-Tasavvuf*. Ed. Henry Corbin - Seyyid Hüseyin Nasr - Necefkuli Habibi. 2. Bs. Tahran: İntişârât-i Muessese-i Mutalaat ve Tahkikat-i Ferhengi, 1375.
- Sühreverdî. "Kıssatü'l Ğurbeti'l Ğarbiyye". *Mecmua-yi Musannefât*. 2. Bs. 2. Tahran: İntişârât-i Muessese-i Mutalaat ve Tahkikat-i Ferhengi, 1375.
- Sühreverdî. "Se Risale ez Şeyh-i İşrâk". *Mecmua-yi Musannefât*. 2. Bs. Tahran: İntişârât-i Muessese-i Mutalaat ve Tahkikat-i Ferhengi, 1375.
- Şirazî, Kutbeddin. *Şerhu Hikmeti'l-İşrâk*. Ed. Abdullah Nuranî - Mehdi Muhakkik. 1. Bs. Tahran: Encümen-i Asar ve Mefahir-i Ferhengi, 1383.
- Tanyu, Hikmet. "Ateş". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 52-55. İstanbul, 1991.
- Tedeyyun, Ataullah. *Şeyh-i İşrâk Suhreverdî: Medihe-yi Serâ-yi Nur*. 4. Bs. Tahran: İntişârât-i Tahran, 1388.
- Tokarev, Sergei Aelksandrovich. "Kültür Tarihinde Ateş Sembolü". *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal Of Turkish World Studies*,. 1 (2005).
- Uhri, Ahmet. *Ateşin Kültür Tarihi*. Ankara: Dost Kitabevi Yay., 2003.
- Uşiderî, Cihangir. *Danışname-yi Mazdayesna*. 5. Bs. Tahran: Neşr-i Merkez, 1370.
- Uşiderî, Cihangir. *Danışname-yi Mazdayesna*. 5. Bs. Tahran: Neşr-i Merkez, 1370.
- "Yesna". *Avesta*. t.y.
- Yezdanpenah, Yedullah. *Hikmet-i İşrâk*. Kum: İntişârât-i Pejuheşgah-i Havze ve Danişgah, 1391.

EXTENDED ABSTRACT

Since ancient times, fire has had a great importance among many tribes and in Aryan and Semitic religions. In many parts of the world, as a religious or sacred symbol, a metaphysical power was attributed to fire, accepted as a means of punishment or reward, and conceived as a bridge between God and man as a spiritual power symbolizing light and knowledge. Therefore, many religious texts, mythical transmissions or oral traditions about fire have been inherited from generation to generation. The reason why fire is accepted as the central element of religious rites in Hinduirani religious traditions, especially in Zoroastrianism, is that it is considered an expression of the metaphysical realm and the most important manifestation of the god Ahuramazda on earth. As a matter of fact, the most important element reminiscent of Ahuramazda is the Sun, which appears in all its glory in the sky, and the fire, which is the source of light and heat on the earth. However, the sacredness of the fire itself originates from the archetype of the *hurrah*, which means divine glow, radiant light and divine charisma. The metaphysical dimension of fire, the divine light hidden within it and angelic-symbolic power evoked by fire have turned it into the most important spiritual and religious phenomenon in ancient Iranian wisdom. The philosophy of Illumination (Ishraq), which means ‘reaching real knowledge through awakening and consciousness that occurs with the reflection or penetration of the divine sun into the heart’, with its original interpretations, has become the breath of life and Gracious’s breath (Rahman’s breath) to the fire, which has preserved its existence for centuries in the wisdom of ancient Iran. As a matter of fact, the hero of the Ishraq philosopher Suhrawardi, who uses the dualism of light and darkness skillfully, is the human, that is, the *red mind*, created from the combination of spiritual-luminous nature and material-corporeal nature. Suhrawardi, who constructed a unique metaphysical system by reinterpreting the ancient Iranian angelic metaphysics with the hierarchy of lights, turned the Iranian *hurrah* into the *Nur-i Muhammedi* of Islamic lore and showed it as the ultimate goal that the Ishraq philosopher should reach. Thanks to the wisdom of Ishraq and the original mysticism of Suhrawardi, the Iranian man has turned into a luminous and wise man. Thus, Suhrawardi, who sees himself as a conscious heir of the river of wisdom flowing beginning times to infinity, succeeded in melting Iran’s Husrawani-Pahlawani wisdom in the gnosis-prophetic wisdom pot of the Semitic world, and revealed the transcendent unity of wisdom beyond time and space with the genius of a phenomenologist (kashif al-mahjub). In an attempt to revive the ancient Iranian wisdom, Suhrawardi transformed the fire temples of Zoroastrianism, which were located outside, into the heart of the human being, who is the *red mind*, and transformed the human heart into fire temples that always burn and give him a magical nature and divine charisma and splendid glow. The subject of this study is the philosophy of fire, which has a central importance in Zoroastrianism, which is accepted as the backbone of ancient Iranian religions, and in Illumination, which is the philosophical-mystical school of Islamic thought. The subject is discussed through the fire on the earth, the light and heat emitted by the fire, and the illumination (noor), which is the archetype or metaphysical dimension of fire. The subject of fire phenomenon in Zoroastrianism and Illumination, which generally establishes the physical and metaphysical thought mechanism on fire (nar) and Illumination (noor), has been prepared based on the main sources of both ideas and the works of researchers who have worked in these two fields. In the study, the method of phenomenology of religion was preferred and an effort was made to interpret the fire phenomenon in an original way by reaching the world of meaning and the philosophy behind it in both systems of thought. The aim of the study is to draw attention to the unity of common truth in religions and thoughts by following the timeless universal footprint of eternal wisdom through the phenomenon of fire. In the study, first of all, religions and the fire phenomenon in religions are briefly discussed, then the fire phenomenon was examined separately, first in Zoroastrianism and then in Illumination. As a result of the research, it is seen that fire was exalted and blessed in almost all times and geographies. It has been concluded that fire has a very central importance especially in Zoroastrianism and Illuminationism, one of the ancient Hinduirani traditions and that fire has a religious, philosophical and mystical dimension in both systems of thought, in short, the teachings of both ideas are based on a philosophy of fire and illumination.